

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2020.46-3.2>

Адамович А. Є.,

ORCID ID: 0000-0002-7882-3416

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук

Таврійського державного агротехнологічного університету

імені Дмитра Моторного

Зімонова О. В.,

ORCID ID: 0000-0002-6564-665X

старший викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук

Таврійського державного агротехнологічного університету

імені Дмитра Моторного

Шлеїна Л. І.,

ORCID ID: 0000-0002-6263-8398

старший викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук

Таврійського державного агротехнологічного університету

імені Дмитра Моторного

ОБРАЗ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО ЯК ХУДОЖНІЙ КОНЦЕПТ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Період літературного життя, про який піде мова, є одним із маловідомих. Вважається, що це час духовного занепаду, причиною чому стала татаро-монгольська навала XIII століття. Це дає підставу для багатьох дослідників вважати цей період паузою в літературному розвитку. Як історичну особу образ князя було розміщено у центрі «Галицько-Волинського літопису», що вважається новим явищем у художній літературі того періоду.

Нині лінгвістичну основу «Галицько-Волинського літопису» вивчено А.І. Генсьорським. Розглянуто історичну ситуацію в Україні того періоду. Зроблено переклад з оригіналу. Найбільш актуальними є праці М. Грушевського, М. Костомарова, М. Котляра, А. Ужанкова, С. Шишкіна та інших. Дослідження присвячені різним концепціям щодо ролі князя в історичному процесі. Матеріальною ж основою літератури як виду мистецтва є слово. Тому об'єктом нашої розвідки є генеза художнього образу Данила Галицького в українській літературі ХХ століття. Предметом є художньо-стилістичні засоби змалювання образу князя в історичному романі А. Хижняка, повісті К. Гриневичевої, поемі М. Бажана. Автори зробили значний крок до нового розуміння природи цієї постаті. Було проаналізовано моральні, філософські, ідеологічні переконання князя, а також обставини їх формування. Усе це робить мовну, комунікативну, емоційну та смислову спрямованість кожного твору більш виразними. Послугуючись певною історичною інформацією, кожен письменник привніс власне розуміння ідеї любові до Батьківщини та єднання народу. Автори використали поетику літопису та змогли відтворити колорит давньої доби з огляду на власний морально-етичний світогляд та ідейно-тематичну зумовленість твору. Стаття звертає увагу на структуру художнього образу, що складається із чуттєвих образів та ідей, що відтворені в художніх творах української літератури ХХ століття.

Ключові слова: художньо-стилістичні засоби, художній образ, чуттєвий образ, ідея.

Постановка проблеми. У ХХ столітті були представлені різні жанри і теми, однією з яких було звертання до минулого своєї країни з особливою метою: для відображення питань, що хвилювали людство від покоління до покоління, використовуючи для цього постаті відомих історичних осіб, зокрема, князя Данила Галицького [1]. «Галицько-Волинський літопис» був новим явищем у літературі того періоду. Це було зумовлено як ідеологією XIII століття як переломного етапу у світогляді людини, так і свідомістю самого автора, який у творі зумів вийти за межі існуючого контексту. Це своєю чергою спростовує думки В. Ключевського та Д. Чижевського та ін. про те, що з літературного погляду до XVI століття в літературі не було жодного яскравого характеру [2].

Отже, постає питання: як завдяки подіям сімсотлітньої давнини можна відтворити сучасне життя, а особливо актуальні проблеми людства?

Метою статті є доведення того, що на всіх етапах історичного процесу духовний стан і прагнення носіїв мови були однакові. Актуальність досліджуваної теми визначається необхідністю подати психологічний портрет історичної особи як літературного концепту та його відтворення письменниками ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історики різних шкіл і світоглядів, такі як М. Грушевський, М. Костомаров, М. Котляр, А. Ужанков, Л. Черепнін та інші, високо оцінили історичну постать Данила Романовича, його внесок до давньоруської та світової історії. Провідна думка, з якою ми можемо погодитися, така: за майже 60-річну державну діяльність він успішно провів сорокарічну боротьбу проти непокірних бояр, звільнив Галицько-Волинську Русь від іноземних окупантів, розбудував і намагався згуртувати свій край, підніс міжнародний авторитет князівства.

На цей момент було докладно досліджено мовну основу літопису, що зроблено А. Генсьорським [3], розглянуто відо-

браження у творі історичного становища України того періоду [4; 5], зроблено переклад літопису з оригіналу [6].

Як галузь розумової діяльності література тісно пов'язана із філософсько-світоглядними уявленнями письменників. Точніше навіть буде сказати, що вона є їхнім відображенням. Для давньої української літератури цей зв'язок набув сили тим, що в середньовічний період художній метод відтворення буття, який притаманний літературі, не існував відокремлено від науково-пізнавального методу через синкретизм середньовічної особистісної й суспільної свідомості. Як результат, література була сумлінною калькою тогочасної світоглядної думки, і її розвиток тісно був пов'язаний із розвитком світогляду письменників [7, с. 177].

В історії свідомості Давньої України – Русі можна виділити три відокремлених світоглядних періоди: X–XIII, XIV–XVI, XVII століття. Але навіть у рамках одного періоду ці уявлення не були ідентичними на початку і наприкінці. Це відбувається тому, що початок – це сприйняття отриманих із віруванням знань, які набувалися за допомогою перекладної літератури. А кінець періоду – це формування на основі сприйнятої інформації та особистого досвіду світоглядної системи з конкретними уявленнями про світ [1].

Нашим же завданням є не зіставлення визначних досягнень цих часів, а саме характеристика потрібного нам літературного періоду. Саме в час пограниччя (середина XIII – друга половина XIV століття), тобто наприкінці 40-х – на початку 60-х років XIII століття, у столиці Галицько-Волинського князівства м. Холмі створюється «Життєпис Данила Галицького». Цей період можна вважати перехідним культурним переломом, під час якого погляди на навколишній світ змінювались, як і ставлення і фокусування на особистості.

«Літописець Данила Галицького» – це явище нове, де час набуває лінійності. Ось чому спочатку автори відмовилися від звичної хронології. У «Літописці», за необхідністю, у викладі можна було забігати наперед чи повертатися назад до вже сказаного. Наскільки цей прийом був новий для того часу, розуміли й самі письменники, тому й вирішили, що освічена людина, яка буде читати цей твір, зрозуміє [8]. Відмовляючись від хронології як зв'язку повідомлення, вони замінили її прагматичним зв'язком подій. Послідовність оповіді встановлюється виключно зв'язними словами: наприклад, «часу же минувшу», «того ж року», а дія підпорядковувалась виключно внутрішній логіці розвитку подій і не наслідувала зовнішній принцип хронології [8]. Перша частина «Життєпису Данила Галицького» була написана дуже швидко: восени-взимку 1246–1247 років, після повернення Данила Романовича з подорожі до Орди за ярликом на княжича. Князю тоді було 46 років, і автор мав, послуговуючись спогадами князя та свідків тих конкретних ситуацій, відновити багато подій із дитинства та юності Данила.

Автор намагався бути об'єктивним, але іноді наводив власне судження про події, свідком яких був він особисто. Також він використовував при цьому всі відомі йому стилістичні засоби тогочасної літератури в передачі настроїв, вражень, різних емоційних нюансів почуттєвого образу Данила Галицького [8]. Після 1247 року робота над біографією Данила Галицького перервалася та була закінчена вже після його смерті в середині 60-х років. Другий доповнив текст попередника лише рядом додатків, щоб прослідкувати передісторію створення міждержавної політики князя Данила і росту його міжнародного авторитету [1].

Постать Данила Романовича не могла бути згадана тільки у творі, написаному на честь останнього. Розповідь про події в житті князя можемо зустріти і в багатьох літописах цього періоду (Густинському літописі, Лаврентіївському та інших літописах), листуванні Данила Галицького з папою Римським, військових оповідях для відтворення культури, бойового духу та віри у свій народ [8].

Потрібно зауважити, що, користуючись певною інформацією, кожен письменник додає власного розуміння висловленої раніше ідеї, оскільки матеріальною основою літератури як виду мистецтва є слово [1]. Слова, певним чином відібрані письменником із лексичного запасу мови й поєднані в певному порядку в мовленнєвому потоці, утворюють зовнішню форму літературно-художнього твору, матеріально втілюють відтворений у ньому чуттєвий образ людини... Ми домальовуємо його у своїй уяві у вигляді певного емоційно-асоціативного переживання [9, с. 102].

У XX столітті тема героїзму, любові і вірності Батьківщині також набула актуальності. Одним із найбільш відомих творів є невідсліжена та й нині ще зрозуміла не всім критикам повість Катрі Гриневичевої «Шоломи в сонці» (1928) [10]. Письмениця привернула увагу до тих історичних осіб та безіменних героїв, які захищали державність від ворожих нападів і внутрішніх чвар. Задум письменниці полягав у намаганні писати про свій народ як такий, що створив чудову матеріальну і духовну культуру, з огляду на те, що найпрекраснішим, найосновнішим у ньому є і залишається його боротьба [11, с. 79].

Сюжетом повісті є відтворення дитячих років майбутнього великого князя Данила. Письмениця, охоплюючи події, що розгорнулися після смерті Романа Мстиславича і до втечі княжої удови до міста Володимира, що відтворює лише один рік із літопису, зуміла показати те нелегке життя, що чекало на майбутнього князя. Вона художньо відтворила єдиний вислів, що був взятий із «Літописця»: «З молоду не було покою Данилові та Василькові» [10, с. 25].

Катря Гриневичева свідомо культивує стиль літературного бароко з високою поетичною насиченістю образу, вишуканістю і вибагливістю висловів. Цьому стилю притаманне змалювання видатної особистості, що є носієм високої моралі і виховується саме для служіння Богу і великих діянь (як і відтворений образ князя Данила у «Галицько-Волинському літописі»).

«Сучасники докоряли їй за історизм мовлення, ускладненість образно-стильової системи. Письмениця дещо відійшла від традиційної оповідальної системи. Її стиль розрахований на емоційне, образне сприйняття подій» [11, с. 80]. Сучасного читача можуть вразити незвичайні художні засоби письменниці, часто досить заплутані синтаксичні конструкції, оригінальна лексика [1]. Це і риторичні запитання, інверсія, повторення споріднених слів, а особливо те, що слова ці схожі з оригіналом літопису. У мовленні героїв повісті «Шоломи в сонці» передається колорит доби, для цього авторка пильно вивчала низку таких стародавніх літературних творів, як «Слово о полку Ігоревім», «Слово Іларіона», «Галицько-Волинський літопис», взяла до уваги архаїзми західних українських говірок. Тому Гриневичева і створила повість на ґрунті простонародної мови з певним використанням експресивної лексики.

У динамічному сюжеті поступово розкриваються риси характеру малого Данила, які вплинули на подальшу його діяльність: рішучість, твердість (наприклад, у змалюванні

сцени похорону батька, де яскраво відтворено найдрібніші деталі), впертість (княгиня сказала: «Доки не покінчить як слід, не кине нізачо... І допомогти не вільно, сам, сам!» [10, с. 47]), хоробрість. Так, він ще малим полюбляв гратися з мечем, що йому подарував Роман, а після смерті останнього часто йшов до батькових палат і намагався гратися з його великим. Також характерними є експресивні засоби змалювання образу малого князя: на перший план висувуються різнобарвні епітети, що відображають ставлення авторки до осіб, змалюваних протягом усього твору: Данило – «мужній», «маленький», а бояри, князь Андрій – «ворожі», «кромольні». Майже в кожному описі зустрічаються повір'я, які передають облутування свідомості людини, і одразу ж як протиставлення згадується меч, ніби концепт реальної сили. Важливу роль також відіграють у творі кольори: золотий – перемога, червоний – юність, весна, чорний – сльози, сумніви, оману [10, с. 52–55].

Повість незвичайна і з погляду композиції. Не має вона ні загальноприйнятої експозиції, ні очікуваного епілогу. Першу треба шукати в самій історії Галицько-Волинського князівства, а епілог – це ще не кінець життя удови князя Романа, а «видіння, що сягає у далеку майбутність» [10, с. 77]. Твір ніби не має кінцівки, бо людина впевнена у величі Галича і, мабуть, усі надії і сподівання покладає на синів Данила, який був «обраний богом» князувати [1].

Але повість не є абсолютно бароковою, їй характерні романтичні тенденції, внесені в тогочасну історичну повість. Романтизм виправданий. У той час, коли в художній творчості дедалі більше відчувались нарікання на долю, зневіра в боротьбі, Катря Гриневичева, пропускаючи через себе хвилювання за рідну землю, знедолений народ, як колись романтики, ніби намагалася викрикнути: «Не здавайтесь!» [11, с. 79].

Після появи твору Катрі Гриневичевої, який, до речі, не був схвально сприйнятий, звертання до української історії XIII століття перервалося. І тільки на початку 40-х років з'являється поема М. Бажана з назвою «Данило Галицький» [12], яка стала одним із прикладів предмета роздумів поета і тем: зіставлення епох із тим, щоб на історичній, моральній та філософській основі утвердити гуманістичний зміст, звичайно, у той час пов'язаної із соціалістичним прогресом [1]. Але водночас «ніхто з тогочасних українських поетів не виявив такого, як він, тяжіння й смаку до поетично-філософського синтезу руху історії та людської свідомості» [12, с. 11], що своєю чергою дуже наближає письменника до потрібної йому епохи.

«Літопису невелеломний звіт» художньо матеріалізований у вигляді суворої, лаконічної і в той же час позначеної внутрішнім динамізмом історичної гравюри: ніякої зовнішньої стилізації («крім реалій часу і ощадливого мовного колориту») [12, с. 17]; щільна утягнутість, напруженість кожного повідомлення, кожного поданого епізоду, кожної фрази, що з'єднані переважно сурядним зв'язком (це споріднює поему з літописом): «Від грому битви, – воям мовив князь, – Німеччина сьогодні затряслась» [12, с. 241]. Цьому допомагає і віршова строфічна форма – двовірш з одноманітними чоловічими римами.

Також поема названа іменем князя не випадково. Хоча головною рушійною силою відображено народ, але можна зробити висновок, що без мудрого керівника не можна одержати перемоги (князь – «перше сонце», його військо – «промені»): «І кинув клич до воїв з всіх осель / князь і державець галицьких земель» [12, с. 241]. Як і в «Галицько-Волинському літописі», в поемі

майстерно відтворені промови князя до дружинників: «То краще вмерти в битві від меча, ніж вкритися ганьбою віткача» [12, с. 241]. Сюди ж можна зарахувати і гіперболу, літоту, що часто поєднуються з метафоричними, порівняльними конструкціями: «Весь край слов'янський чує крок дружин, які спішать на збір в Дорогочин» [12, с. 242], «Засліп його пташино-жовтий зір / від сяєва, що залило простір» [12, с. 244], – так за допомогою епітетів протиставляються вітчизняне та іноземне війська.

Динамічному розкриттю образу сприяє і звукова асоціація, про яку згадувалось щодо зображення князя Данила в «Літописці», до речі, у творі М. Бажана часто спостерігаємо звуконаслідування [1].

Отже, все вказує на той факт, що письменник подав образ, який за своїм ідейним наповненням та засобами створення збігається з образом князя в літературі XIII–XIV століть.

Образ князя Данила виступає своєрідним концептом і в історичному романі А. Хижняка «Данило Галицький» [13]. Завдання, які ставив перед собою автор, були актуальними, а, отже, мали ідеологічний характер, що позначилося на загальній спрямованості твору, його жанровій структурі і образній системі. «Щоб озброїтися для написання роману, – розповідав Антон Федорович, – я простудював, проконспектував понад дві сотні монографій, досліджень, збірників... Звичайно, першоджерелом був Галицько-волинський звід Іпатіївського літопису. Вважаю, що історичний художній твір – роман, повість, оповідання – має відображати справжність подій, але не протокольно, а засобами художнього твору. Скажімо, при розповіді про реальні обставини-події неодмінно треба вдаватися до художнього домислу, але в межах правдивості» [13, с. 7]. Це одна з визначальних особливостей роману «Данило Галицький», який можна прирівнювати до літопису, бо в ньому ми також спостерігаємо хронологічний принцип викладу подій.

Якщо ж говорити про композицію твору, то потрібно зазначити, що в романі драматичний зачин. Він дає читачеві змогу уявити ті надзвичайно складні історичні обставини, за яких довелося рости і формуватися малому князю. Вже на початку своєї діяльності князь стикається з подіями, що істотно вплинули на його світогляд.

Основні думки, ідеї не нав'язуються автором, а органічно впливають із логіки подій і художніх образів. До речі, якщо в двох попередніх проаналізованих творах образ Данила Галицького використовувався для показу головної ідеї, в цьому ідея живе в постаті героя [1].

Різниця ж між «Галицько-Волинським літописом» і аналізованим романом полягає у тому, що в «Літописці» діяння князя трактуються в дусі прояву «божого одкровення і волі» [13, с. 9]. А. Хижняк же намагається надати рисам характеру князя земне, людське, соціально-історичного відтінку. Поряд із позитивними рисами (полководницький хист, хоробрість, талант державного, політичного діяча) змальовуються і негативні. Так, автор наголошує, що князь близький до «смердів», але у той же час він не вважає за потрібне зважати на їхні потреби, побажання, не намагається поліпшити їхнє життя: «Яка різниця, що князь, що боярин – в три дуги гне смерда» [13, с. 125]. Або, наприклад, покарання князем смерда Іванка через те, що в цей час вимоги простолюдина розходилися з бажаннями князя або його відносинами з боярською верхівкою. Автор змальовує героя не ідеальною фігурою, що існує поза часом, а живою людиною в достовірно відтворених істо-

ричних обставинах. Завдання показати людину і відображувати епоху через розкриття її типових характеристик і типових обставин, через персоніфіковане відтворення її пристрастей, поглядів, вірувань, моральних устоїв і сподівань є головним художнім завданням історичного романіста. І, звичайно, слово – це головний засіб змалювання персонажу. Як і в інших творах, для показу конкретної доби письменник використовує історизми, діалектизми, простонародні вислови [1]. Але мова, на відміну від повісті «Шоломи в сонці», сприймається легко, без напруження, бо письменник не ставить на меті відтворення мовного колориту саме через вживання слів зображуваної епохи. Звичайно, змальовуючи образ, автор не міг не використати тропи, що часто взяті з оригінального тексту. Це, наприклад, «лепший» і «осоружний». Часто зустрічаються вислови, що стали вже крилатими: «Из млада бо не бы има покоя» [13, с. 87]. До стилістичних засобів змалювання образу належать і синтаксичні конструкції. На наш погляд, відтворення характерних рис персонажа відбувається здебільшого через діалоги. Така побудова твору сприяє легкості його сприйняття.

Тому можна зробити висновок, що А. Хижняк «чутливо вслухався в запити та вимоги часу, оперативної відгукувався на них, але на їхньому ґрунті творив нове, оригінальне, несхоже на все попереднє. Це і допомогло йому написати такий високохудожній роман» [14, с. 8].

Отже, згадані твори письменників ХХ століття містять відтворення героїзму далеких пращурів, зокрема одного з уславлених державних діячів Данила Галицького, саме тому, що відтворена тема є співзвучною духовним запитам тогочасного суспільства. Тема любові до рідної землі та єднання народу на прикладі письменників Західної України, у той час як вона знаходилась під владою Польщі і під час визволення народу від фашистських загарбників, у повоєнні роки була досить актуальною. Автори зуміли використати поетику літопису та інших історико-літературних джерел, змогли відтворити колорит давньої доби з огляду на власний морально-етичний світогляд та ідейно-тематичну зумовленість твору. До того ж кожен із розглянутих творів не тільки доповнює попередній, але й виступає ніби його продовженням, бо ж історичній пам'яті належить далеко не останнє місце в духовно-моральному арсеналі народу. Зрозуміло, що, досягнувши мети нашої розвідки, ми не вичерпали усього кола проблем, пов'язаних із вивчення образу князя Данила Романовича Галицького. Дослідження може бути поглиблене залученням наукових праць європейських учених, ширшими паралелями з філософією, мовознавством та літературою інших країн.

Література:

1. Адамович А.Є., Зімонова О.В., Шлєїна Л.І. Вплив поетики давньої української літератури на створення образу Данила Галицького письменниками ХХ століття. *Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 6 листопада 2020 року. Тернопіль : Вектор, 2020. С. 178–180.
2. Адамович А.Є. Художньо-стилістичні засоби змалювання образу Данила Галицького в «Галицько-Волинському літописі». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 58. С. 191–193.
3. Генсьорський А.І. Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості). Київ : Радянська школа, 1958. С. 19–20.

4. Черепнін Л.В. Літописець Данила Галицького. *Матеріали до вивчення історії української літератури*. В 5 т. Т. 1. Давня література. Київ : Радянська школа, 1959. 651 с.
5. Чижевський Д. Література XIV–XV ст. *Історія української літератури*. Тернопіль : Феміна, 1994. С. 205–212.
6. Літопис Руський / Перекл. з давньорус. Л. Махновця, відп. ред. О.В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.
7. Рамм Б.Я. Папство и Русь в X–XV веках. Москва, Ленинград, 1959. 284 с.
8. Адамович А.Є., Шлєїна Л.І. Архітектоніка образу Данила Галицького у «Галицько-Волинському літописі». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2016. Вип. 62. С. 18–20.
9. Галич О., Назарець В., Васильєв С. Теорія літератури: Підручник. Київ : Либідь, 2001. 448 с.
10. Гриневичева К. Шоломи в сонці: історичний роман з княжих часів. *Дзвін*. 1990. № 2. С. 22–77.
11. Горак Г. Покута Катрі Гриневичевої. *Дзвін*. 1990. № 2. С. 77–88.
12. Бажан М. Твори в 4-х томах : Т. 1. Поезії та поеми 1923–1983. Київ : Дніпро, 1984. 637 с.
13. Хижняк А.Ф. Твори в 2-х т. Т. 1. Данило Галицький: Роман. Київ: Дніпро, 1977. 580 с.
14. Історія української літератури: У 8 т. : Т. 1. Література повоєнного часу (1946–1967 рр.) / [ред. Л.Н. Новиченко]. Київ : Наукова думка, 1971. С. 152.

Adamovych A., Zimonova O., Shlieina L. Daniel of Galicia image as an artistic concept in the Ukrainian literature of XX century

Summary. The period of literary life which will be discussed, is one of little known ones. It is considered to be the time of spiritual decline and the reason was the Tatar-Mongol invasion of the thirteenth century. This gives grounds for many researchers to pause this period in literary development. As a historical figure the Prince was placed in the center of Galicia-Volyn Chronicle presentation in the middle of the thirteenth century.

Nowadays the linguistic basis of Galician-Volynian Chronicle has been studied by A.I. Hensiorskyi. The historical situation of Ukraine during that period reflected in the work is considered. The translation of the Chronicle original has been done. The works of M. Hrushevskyi, M. Kostomarov, M. Kotliar, A. Uzhanov, S. Shyshkin and other are the most relevant. The works are devoted to different concepts on Prince's role in the history of Ukraine. The word is the material basis of literature as an art.

Thus, the object of the current research is the genesis of the artistic image of Daniel Galician in the Ukrainian literature of XX century. The subject is artistic and stylistic means for presentation of Prince image in the historical novel by A. Khyzhnyak, novel by K. Grynevychyeva, poem by M. Bazhan. The purposes are to study poetic style features used for presentation of the Daniel Galician image. The authors had made a significant step towards the new understanding of the nature. The Prince mental qualities, moral, philosophical, ideological believes as well as the circumstances of their formation were analyzed from this point. All that is introduced into the text and makes its language, communicative, emotional and semantic orientation more expressive. The article draws attention to the structure of the artistic image that consists of sensory images and ideas which follow them in the Ukrainian novels of XX century.

Key words: artistic and stylistic means, artistic image, sensual image, idea.